

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ У ЗМІСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ І СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ (ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)

У статті зроблено спробу висвітлити організаційно-управлінські, соціально-педагогічні, структурні засади зовнішньої диференціації української радянської шкільної освіти і соціального виховання дітей у першій третині ХХ ст.

Ключові слова: діти, навчання, освіта, виховання, диференціація.

Зміст освіти – це та проблема, у зв'язку з якою протягом усіх віків ведуться не лише науково-теоретичні дискусії, а й гостра ідеологічно-політична боротьба. Особливо це стосується і теми дидактичних засад диференціації української радянської шкільної освіти та соціального виховання дітей у першій третині ХХ ст. (до 1937 р. – в Українській Соціалістичній Радянській Республіці).

Звісно, що сучасне трактування проблеми диференціації змісту навчання не можна цілковито, механічно “накласти” на означений у назві статті період. Однак варто все-таки від нього відштовхуватись і, не консервуючи для читача стереотипи минулого, розглядати її крізь призму нинішнього та перспективного розвитку історико-педагогічної науки.

Як відомо, під диференціацією навчання в сучасній науково-педагогічній літературі розуміють форму врахування індивідуальних особливостей учнів у процесі навчання на основі їх поділу на характерні типологічні групи за різними показниками: рівнем навчальних можливостей, успішністю, пізнавальним інтересом школярів, темпом навчання тощо. У цьому зв'язку розрізняють внутрішню та зовнішню диференціацію навчання. У *першому випадку* врахування індивідуальних особливостей учнів не супроводжується створенням окремих класів чи навчальних груп. Навчаючись в одному звичайному класі, школярі для оволодіння знаннями користуються завданнями різного рівня складності та різною мірою допомоги з боку вчителя. Характерною ознакою *зовнішньої* диференціації є те, що на підставі виявлення інтересів, навчальних можливостей, навченості тощо, врахування регіональних особливостей організують навчання учнів у спеціально створених для цього класах (класи вирівнювання, вікової норми, прискореного навчання, класи з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів, профільні класи). Навчання в таких класах відбувається за програмами, що суттєво відрізняються від звичайних програм обсягом та складністю навчального матеріалу. Зовнішня диференціація поділяється на рівневу і профільну. Рівнева – це диференціація за здібностями та успішністю у навчанні, профільна – за пізнавальними нахилами до майбутньої професії. Так профільна диференціація навчання була започаткована в радянській школі у 30-і роки ХХ ст. і її появу детермінували потреби народного господарства у кваліфікованих кадрах [16: 210-211].

Перед спробою розглянути заявлену у назві статті тему варто хоча б фрагментарно окреслити організаційно-управлінські, соціально-педагогічні, структурні засади побудови нової системи освіти в Українській Соціалістичній Радянській Республіці, які були закладені у “Кодексі законів про народну освіту УСРС” (1922). У цьому документі, зокрема, зазначається, що всі заходи з виховання і освіти як дітей та молоді, так і дорослого населення, будучи суворо погодженими з основними завданнями соціалістичної революції, повинні виходити із життєвих умов та інтересів трудящих, маючи тісний зв'язок з народним господарством і державним будівництвом Радянських республік. Стосовно підростаючого покоління до 15-річного віку завдання полягало у вихованні в дитячих установах та організаціях соціального виховання гармонійно розвинених членів колективістського суспільства. Закладом для спільного навчання і соціального виховання дітей обох статей від 8 до 15-ти років включно була трудова школа із семирічним терміном перебування в ній. Для дітей і молоді від 15-річного віку організовувалась професійна і спеціально-наукова освіта,

спрямована на підготовку їх до активного трудового життя і творчості як кваліфікованих і всебічно розвинених свідомих громадян [7: 3-4, 26].

У Кодексі також указується, що викладання у всіх навчально-виховних установах ґрунтується на рішучому розриві зі старими словесними методами та ідеалістичною схоластиком і на послідовному проведенні нових методів, побудованих на досвіді та практиці. У цьому документі наголошується, що, виростаючи на соціально-економічній основі потреб народного господарства, навчально-виховні установи УСРР повинні стати трудовими колективами, які поєднують виховання і навчання з продуктивною працею, що є єдиним життєвим методом формування всебічно розвинутої особистості [Там само, с. 5].

У дореволюційний період у галузі освіти, на думку народного комісара освіти УСРР Г.Гринька, була вкрай слабо розроблена програма і тактика ломки старої системи та побудови нової, що стосувалося також і такої спеціальної галузі, як виховання. З цього приводу у статті “Соціальне виховання дітей” він зазначає: “Неясність лозунгів, абстрактність побудов і в силу цього панування старої інерції у перший період революції обумовились слабкістю попередньої теоретичної підготовки. Весь ухил постановки питань і завдань в галузі виховання дітей визначався за суттю справи переважно німецькою соціал-демократичною літературою...” [3: 6]. При цьому Г.Гринько звертається до фрагментарного аналізу найбільш цінних, на його погляд, праць, які заслуговують на увагу, а саме: “Трудове виховання як соціальна і педагогічна необхідність” і “Ручна праця” Роберта Зейделя” і “Шкільна реформа соціал-демократії” Генріха Шульца”.

У контексті зазначеного заступник народного комісара освіти УСРР Я.Ряппо у статті “Проблема виховання і освіти в Радянській державі” вказує, що пролетаріат повинен виробити свою систему освіти, свої організаційні форми, свої методи роботи і визначити свою культурно-просвітницьку політику, він повинен повести рішучу критику і ломку попередніх ідеологічних надбудов, звільнивши культурну спадщину від полону традицій. Автор також підкреслював, що на єдиному реальному базисі – техніці – пролетаріат як її творець повинен звільнитись від атавізмів думки і науки, від буржуазної філософії, буржуазної словесної школи. “Радянській державі потрібні насамперед вузькі спеціалісти, щоб розвивалась техніка, а не шукачі “нових шляхів”. Радянській державі потрібні насамперед техніки, майстри своєї справи, а за ними і “творці”, які охоплюють цілі галузі виробництва. Насамперед диференціація, а за нею синтез. У протилежного випадку “творчість” повисне у повітрі, і ми дізнаємось про цю творчість тільки з літератури за письмовими пам’ятками, а не із життя”, – наголошував Я.Ряппо [12: 6].

У 1920 р. в Україні відділи народної освіти проводили велику роботу з відкриття багатьох диференційованих за типами навчально-виховних закладів. Це зокрема: єдині трудові школи, навчальні будинки, дитячі майданчики і містечка, школи-комуні і колонії, навчальні заклади для дітей з особливими потребами. Мережу професійної (спеціальної) освіти становили різні за типами заклади: профшколи, школи учнівства і ремісничо-промислові, професійні курси.

У монографії “Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-і роки” В.В.Липинський зазначає, що “з другої половини 20-х років 5-7 класи єдиної трудової школи починають активно диференціюватися на так звані “індустріальні”, “агрономізовані” і “звичайні”. Це давало змогу учням мати певну уяву про майбутню професію, щоб здійснювати свідомий вибір і мати певну психологічну підготовку. Цей український досвід набув широкого розповсюдження як в Росії, так і в інших республіках союзної держави” [8: 190].

Зважаючи на складні політичні, соціально-економічні умови особливо велика робота здійснювалась у зв’язку з боротьбою з безпритульністю і бездомністю серед дітей. Її практичним результатом стало відкриття багатьох дитячих будинків, ізоляторів, прийомників, трудових колоній і комун; почали відкриватись професійно-технічні школи тощо.

Однак, як зазначає академік НАПН України О.В.Сухомлинська, “задекларувавши таким чином соціальну, а не педагогічну організацію освіти, українська влада не змогла довести цю ідею до кінця через низку причин – романтико-утопічну спрямованість, яку можна назвати “педагогічною робінзонадою”, неконкретність наповнення цих романтичних ідей, важке матеріальне становище і незрозуміння цієї ідеології педагогами” [15: 21].

Згідно з “Положенням про єдину трудову школу” Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, затвердженому ВЦВК 30 вересня 1918 р., всім школам, які перебували у віданні Наркомосу, за винятком вищих навчальних закладів, присвоювалась назва “Єдина трудова школа”. Поділ шкіл на початкові, вищі початкові училища, ремісничі, технічні, комерційні училища і всі види нижчих і середніх шкіл ліквідувався.

Єдина трудова школа поділялась на два ступені:

- для дітей від 8-ми до 13-ти років (5-річний курс);
- від 13-ти до 17-ти років (4-річний курс) [11: 133].

Того ж 1918 р. (16 жовтня) Державна комісія з освіти Російської СФРР ухвалила “Основні принципи єдиної трудової школи”. Ці два документи були опубліковані одночасно. Другий з них частіше називали Декларацією про єдину трудову школу. Ці документи не були позбавлені ряду серйозних помилкових підходів, а саме: ігнорування позитивного досвіду роботи “старої” школи, захоплення різноманітними видами ремісничої праці, відміна домашніх завдань тощо.

У статті “Професійна школа замість загальноосвітньої словесної школи” Я.Ряппо робить акцент на утвердженні загальноосвітньої політехнічної трудової школи. “Школа майбутнього, – підкреслює він, – повинна вирости із виробництва; вона повинна поєднати продуктивну працю з навчанням і вихованням: це буде і методом підвищення виробництва, і єдиним методом створення всебічно розвинених людей” [13: VI]. На його думку, неминучим є висновок на користь школи фабрично-заводського учнівства, школи професійної, а шкільна реформа повинна бути зосереджена саме навколо професійної школи, оскільки для радянської влади загальноосвітня школа поряд з професійною школою – це, вважав він, цілком зайва прибудова. Я.Ряппо, зокрема, наголошував: “Кожний громадянин є насамперед виконавець певної суспільно необхідної праці, учасник якої-небудь професії і провідник пов’язаних з цією працею інтересів і завдань. У відповідності з такими широкими професійними потребами і повинна будуватися радянська профшкола” [Там само: V].

Професійна школа мала бути диференційованою, а саме: у місті переважно індустріальною, у містечках – індустріально-ремісницькою, а на селі – сільськогосподарською. Найкращим середовищем для індустріальної школи Я.Ряппо вважав велике машинне виробництво. А праця повинна бути не тільки механічною, а й раціональною і навчальною, науково поставленою. “Профшкола повинна давати раціональний спосіб підготовки, а подальше удосконалення, здобуття досвіду й орієнтація досягаються в самому процесі виробництва”, – підкреслював він [13: VI]. Ян Петрович також наголошував на необхідності органічного об’єднання загальноосвітньої частини із спеціальною: вони повинні зливатися в єдиній системі. За такого підходу елементи школи перетворюються на засіб підготовки до певної кваліфікації у тій чи тій галузі народного господарства, державного чи суспільного життя. В об’єднанні навчально-виробничої праці з навчанням і вихованням Ян Петрович убачав завдання нового методу роботи у профшколі. Це об’єднання має здійснюватися не тільки у спеціальній теоретичній частині курсу, а під час всього періоду навчання. Отже, загальноосвітні предмети повинні планомірно зближуватися з галуззю профшколи і органічно пов’язуватися зі спеціальними предметами.

Щодо таких двох типів шкіл, як професійно-технічна і фабрично-заводське учнівство, то курс навчання у першій з них – дворічний, а у другій – чотирирічний. Цей термін навчання у профтехнічній школі Я.Ряппо пояснює тим, що вона базується на семирічці, яка у своєму другому концентрі (три роки) повинна індустріалізуватися чи агрономізуватися, даючи ухил до профшколи. Семирічка при цьому завдань професіоналізації не ставить і ставити не повинна. Професійна школа не може охоплювати підлітків нижче 14-річного віку

[13: 12]. Завдання введення у профшколу необхідних елементів загальної освіти і розвитку він уважав не тільки можливим, а й природним.

Питання конструювання змісту освіти вирішувались у відповідності з формуванням всебічно розвиненої особистості соціалістичного суспільства як провідного завдання нової радянської школи. Головним практичним завданням радянської педагогіки полягало в тому, щоб привести зміст шкільної освіти у відповідність з цілями комуністичного виховання, пов'язати зміст освіти з розв'язанням актуальних соціальних проблем, передусім політичних, економічних і культурних, переглянути ідейні, методологічні основи теорії загальної освіти і створити на базі марксизму нову педагогічну концепцію змісту шкільної освіти.

Варто наголосити на тому, що означене коло педагогічних проблем доводилось вирішувати в умовах гострої класової боротьби, у процесі практичної перебудови шкільної справи і без ґрунтовних наукових розроблень. Отже, серед найважливіших і найскладніших завдань була зміна змісту шкільної освіти в новій радянській школі.

Потрібно зазначити, що до початку 1919 р. Наркомос УРСР не видавав документів програмно-методичного спрямування, тому перебудову навчально-виховної роботи в школах проводили місцеві органи народної освіти на основі вказівок Комуністичної партії, використовуючи деякі програмно-методичні документи Наркомосу Російської РФСР [4: 52].

У перші роки становлення радянської школи пошуки у сфері конструювання нового змісту освіти масово здійснювалися вчителями-практиками, що мало обмежений, місцевий характер. Водночас Наркомос України і його органи на місцях приділяли велику увагу перебудові, зміні змісту навчання. Оскільки у 1918-1920 рр. у школах України був відсутній єдиний навчальний план, тому на місцях, у губерніях і повітах органи народної освіти, а інколи і самі керівники шкіл склали різні варіанти навчальних планів, вводючи до них такі навчальні дисципліни, як Радянська Конституція, політична грамота, історія класової боротьби, українська мова і література, історія і географія України, фізичні вправи, ручна праця, ліплення, співи, музика, а також змінювали програми з природознавства, математики, фізики, хімії тощо. Все це робилося залежно від конкретних умов, в яких перебували школи, зокрема, від наявності вчителів, підручників, посібників, наочних приладь. І лише влітку 1920 р. Наркомос УРСР уперше видав навчальний план єдиної семирічної трудової школи на 1920/21 навчальний рік [там само: с. 54]. Але до цього навчального плану не була подана пояснювальна записка, тому на місцях його розуміли по-різному, вносячи до нього різноманітні зміни. Таку ініціативу Наркомос не лише не забороняв, а й підтримував.

Згідно з цим навчальним планом диференціація змісту освіти торкалася вивчення рідної і другої, місцевої, мов. Немало шкіл України працювало за навчальними планами Наркомосу Росії, роблячи певні зміни до переліку навчальних дисциплін і кількості годин у різних класах. Отже, у 1918-1920 рр. у школах України ще не було єдиних програм з окремих навчальних предметів, тому місцеві відділи народної освіти укладали різні варіанти навчальних планів для першого і другого концентрів єдиної семирічної трудової школи. Організація шкільного будівництва на селі мала відповідати його економічним можливостям, потребам багатомільйонного селянства, особливо незаможного.

Щодо найшвидшого видання програм та підручників для всіх цих шкіл, то мова могла йти, вважав Я.Ряппо, тільки про орієнтовні навчальні плани і схеми робіт. "Тільки на досвіді, у процесі роботи виросте програма й підручник як результат перевіреної практики", – зазначав він у статті "Шкільне будівництво на селі" [14: 49].

У процесі дослідження з'ясовано, що згідно з Кодексом законів Української Соціалістичної Радянської Республіки (1922 р.) основною установою для спільного навчання і соціального виховання дітей обох статей у віці від 8-ми до 15-ти років включно була визначена трудова, а згодом єдина трудова школа. Диференціація змісту освіти стосувалась вивчення рідної і другої, місцевої, мов. Зокрема, на уроках другої, місцевої, мови учні вивчали матеріал з російської або української мов, а також одну з іноземних мов, а саме: німецьку, французьку, польську, болгарську тощо. Диференціація змісту освіти полягала також і в тому, що в одних школах учні вивчали громадянознавство (суспільствознавство), а

в інших – політграмоту, історію класової боротьби, історію України, Радянську Конституцію. Залежно від місцезростащування трудових шкіл зміст освіти в них диференціювався переважно за індустріально-технічним, індустріально-ремісничим і сільськогосподарським профілями.

Ще великий німецький філософ І.Кант (1724-1804) уважав, що мета правильного виховання полягає в розвитку всіх природних здібностей, які виявляють призначення людини. Шкільна освіта чи навчання необхідні їй для того, щоб уміти досягати всіх своїх цілей [5: 9, 36]. Саме здійснення диференціації навчання сприяє розв'язанню цих завдань. І досвід її здійснення в УСРР у першій третині минулого століття показує соціально-політичні, педагогічні, організаційно-практичні результати реалізації цієї складної проблеми. Він є також не лише пізнавальним, а й певним чином і повчальним для сучасного функціонування освітньої галузі.

Для подальших розвідок у руслі заявленої у назві статті теми вважаємо вивчення і висвітлення різних аспектів внутрішньої диференціації навчання і соціального виховання дітей в українській радянській освіті першої третини ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія / Л.Д.Березівська. – К.: Богданова А.М., 2008. – 406 с.
2. Г-ій А. Сільськогосподарський нахил в сільській школі / А Г-ій // Путь просвещения. – 1924. – № 1. – С. 26-31.
3. Гринько Гр. Социальное воспитание детей / Гр. Гринько // Путь просвещения. – 1922. – № 1. – С. 1-52.
4. Гриценко М.С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917-1965) / за ред. С.А.Литвинова /М.С.Гриценко. – К.: Радянська школа, 1966. – 260 с.
5. Кант И. О педагогике / Иммануил Кант. – М.: Типо-литография Российского Товарищества печатного и издательского дела, 1907. – 94 с.
6. Кац Я.А. Об индустриальной школе / Я.А.Кац // Путь просвещения. – 1924. – № 3. – С. 59-71.
7. Кодекс законов о народном просвещении УССР, утвержденный ВУЦИК 1 ноября 1922 г. на основании Постановления III сессии VI созыва ВУЦИК от 16 октября 1922 г. – Харьков: издание Народного комиссариата просвещения УССР, 1922. – 75+III с.
8. Липинський В.В. Становлення і розвиток системи освіти в УСРР у 20-ті роки /В.В.Липинський: монографія. – Донецьк: РВА ДонДТУ, 2000. – 247 с.
9. Немоловский И. К вопросу об индустриальной профессиональной школе /И.Немоловский //Путь просвещения. – 1922. – № 2. – С. 164-177.
10. Основные принципы единой трудовой школы //Народное образование в СССР: Общеобразовательная школа: Сборник документов. 1917-1973 гг. /Сост.: А.А.Абакумов, Н.П.Кузин, Ф.И.Пузырев, Л.Ф.Литвинов. – М.: Педагогика, 1974. – С. 137-145.
11. Положение об единой трудовой школе Российской Социалистической Федеративной Советской Республики //Народное образование в СССР: Общеобразовательная школа: Сборник документов. 1917-1973 гг. /Сост.: А.А.Абакумов, Н.П.Кузин, Ф.И.Пузырев, Л.Ф.Литвинов. – М.: Педагогика, 1974. – С. 133-137.
12. Ряппо Я. Проблема воспитания и образования в Советском государстве /Я.Ряппо //Путь просвещения. – 1922. – № 4. – С. 1-17.
13. Ряппо Я. Профессиональная школа вместо общеобразовательной словесной школы / Я. Ряппо //Путь просвещения. – 1924. – № 1. – С. III-XXIII.
14. Ряппо Я. Школьное строительство на селе / Я. Ряппо // Путь просвещения. — 1924. – № 2. – С. 38-49.
15. Сухомлинська В.О. Диференційоване навчання в історії української школи / Сухомлинська О.В. // Диференційоване навчання на різних ступенях загальної середньої освіти: теорія, практика, перспективи: матеріали методологічного семінару АПН України. 20 листопада 2008 р. – К.: Педагогічна думка, 2009. – С. 19-23.
16. Ярошенко О.Г. Диференціація навчання /О.Г.Ярошенко //Енциклопедія освіти /Акад. пед наук України; головний ред. В.Г.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С.210-211.

Антонец М.Я.

ОТОБРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ В СОДЕРЖАНИИ УКРАИНСКОГО ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И СОЦИАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ (ПЕРВАЯ ТРЕТЬ XX СТ.)

В статье сделана попытка осветить организационно-управленческие, социально-педагогические, структурные начала внешней дифференциации украинского советского школьного образования и социального воспитания детей в первой трети XX ст.

Ключевые слова: дети, обучение, образование, воспитание, дифференциация.

Antonets M.Y.

MAPPING PROBLEMS OF DIFFERENTIATION IN THE CONTENT OF UKRAINIAN CHILDREN'S EDUCATION AND SOCIAL EDUCATION (THE FIRST THIRD OF THE TWENTIETH CENTURY)

This article attempts to highlight the organizational and managerial, social, educational, structural differentiation of early foreign Ukrainian Soviet school and social education of children in the first third of the twentieth century.

Key words: children, education, education, education, differentiation.

УДК 37.013

Бєлан Г.В.

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПЕРСОНАЛІЇ У ВИЩИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Стаття присвячена розгляду доцільності ознайомлення студентів вищих навчальних закладів з педагогічною біографією в курсі дисциплін педагогічного циклу. Автором розглянуто особливості вивчення педагогічної персоналії.

Ключові слова: біографічний підхід, історико-педагогічний процес, педагогічна думка, просвітник, педагог.

Розвиток українського суспільства за нових соціально-економічних та політичних обставин зумовив суттєві зміни пріоритетів у сучасній освіті, що позначилось на обґрунтуванні важливості оптимізації освітньо-виховного процесу у вищій школі.

Науково-технічний і соціальний прогрес вимагають перманентного оновлення системи знань майбутнього фахівця, постійного удосконалення його професійної підготовки, розширення наукового світогляду, підвищення загальнокультурного рівня тощо. Проте головним завданням вищої освіти є не тільки озброєння студентів професійними вміннями та навичками, певним багажем теоретичних та прикладних знань; не менш важливим є прищеплення психологічної гнучкості, готовності сприймати та творчо застосовувати нову інформацію, здатність адаптуватися до соціальних змін та конкретних життєвих ситуацій.

Саме тому характерною ознакою реформаційних процесів у системі вищої освіти на сучасному етапі її розвитку є виділення більшої кількості годин на вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу, постійне удосконалення змісту навчальних курсів з педагогіки та психології, його максимальне наближення до вимог сьогодення, до швидкоплинних трансформацій українського суспільства. Урахування специфіки таких реформ передбачає переосмислення як сучасного освітнього простору, так і історико-педагогічних надбань української школи, звернення до спадщини провідних культурно-освітніх діячів, учених, педагогів України з метою науково-об'єктивного вивчення, глибокого розуміння та творчого застосування вітчизняного науково-педагогічного досвіду.

“Виразною тенденцією нині є звернення педагогів, науковців до нового прочитання спадщини окремих педагогів мислителів, відкриття нових імен, повернення в історико-